

Капура О. М.

Вінницький коледж економіки та підприємництва
Тернопільського національного економічного університету

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ МОДЕРНІЗМУ В ПОЕЗІЇ

У статті прослідковано розвиток європейського модернізму на українському ґрунті. Оглянувши панораму наукових дискусій, а також вивчивши першоджерельні матеріали, ми переконалися, що український модернізм як соціокультурне явище являє собою плюралізм тенденцій, течій, напрямів, стилів, іноді шкіль переважно у сфері літератури. Усвідомлено позиції та плинності у пошуках новаторських намагань літераторів або митців. З'ясовано творчі прийоми, що можна було зарахувати до дійсного прояву неукраїнського модернізму в українській творчій площині. Окреслено методологію письменників для аналізу модерної поезії. Схарактеризовано вплив та явища європейського модернізму у поетичній творчості впливових поетів українських об'єднань. Висвітлення думки про те, що філософське підґрунтя було основним складником модернізму. Узагальнено логіку та особливості його становлення як різновиду здійснення концептуальних основ парадигми модернізму в українському контексті. Висвітлено в науковій праці особистісне переосмислення новаторських течій європейської культури українськими митцями та літераторами, що дало підстави визначати їхній шлях до специфічних характеристик українського модернізму. Було розглянуто певні прояви, що модернізм – це світоглядна, філософська концепція, певна естетика, з якої вже випливає літературний напрям. Досліджено модернізм як європейську модель у руслі українського соціокультурного дискурсу, що має за перспективу, з одного боку, об'єктивну потребу конструювання цілісного предмету його бачення з метою філософськи зорієнтованого міждисциплінарного підходу, з іншого – прагматичну потребу аргументованого доведення сумірності вітчизняного та європейського культурних контекстів. З'ясовано, що європейська модель модернізму жила український, та охарактеризовано деякі напрями літературного процесу.

Ключові слова: європейський модернізм, поезія, поет, модерний, модерністи.

Постановка проблеми. Вивчення модернізму як європейської моделі у руслі українського соціокультурного дискурсу має за перспективу, з одного боку, об'єктивну потребу конструювання цілісного предмету його бачення з метою філософськи зорієнтованого міждисциплінарного підходу, з іншого – прагматичну потребу аргументованого доведення сумірності вітчизняного та європейського культурних контекстів. Оглядаючи панораму наукових дискусій, а також вивчаючи першоджерельні матеріали, переконуємося, що український модернізм як соціокультурне явище являє собою плюралізм тенденцій, течій, напрямів, стилів, іноді шкіль переважно у сфері літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення модернізму почалося з повернення у літературу видатних письменників ХХ століття. Значний внесок у вивчення модернізму зробили С. Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі»), Т. Гундорова («Про Явлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація»), Я. Поліщук

(«Міфологічний горизонт українського модернізму»), М. Моклиця («Модернізм у творчості письменників ХХ століття»), «Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика»).

Постановка завдання. Метою статті є усвідомлення позиції та плинності у пошуках новаторських намагань літераторів або митців. На відміну від європейського процесу свідомої модернізації у формах та виявленнях мистецького й літературного життя, суспільне буття в Україні диктувало принципово інше ставлення до реалій оточуючого світу. Відбувалося не вивільнення особистих прагнень, а моральне «ув'язнення» будь-яких творчих поривань. Спробуємо з'ясувати, як європейська модель модернізму жила український, та охарактеризувати деякі напрями літературного процесу. Насамперед пропонуємо розглядати у контексті модернізму новаторські, індивідуалістичні та експериментаторські спроби українських поетів та письменників.

Виклад основного матеріалу. Більше століття вже минуло з того часу, як у мистецтві і, зокрема, в літературі виник модернізм. Не зважаючи на

несприятливі умови, українська література приєдналася до світового літературного процесу і в той чи інший спосіб прагнула не бути самодостатньою, а залучалась до європейського руху. Було б великою помилкою вважати, що одного ранку європейське, і в тому числі українське, суспільство прокинулося в епоху модернізму. Навіть більше, це суспільство ще дуже довго не здогадувалося і не підозрювало, що воно вже переступило поріг нового часу, і вороття назад немає [10; 3].

Незважаючи на несприятливі умови, українська література приєдналася до світового літературного процесу і в той чи інший спосіб прагнула не бути самодостатньою, а залучалась до європейського руху. Історичні умови гальмували процес наближення української літератури до відповідного європейського рівня. Було створено залізну завісу, штучно стримувались будь-які тенденції, що виявляли модерність українського мистецтва. Пізніше в наукових дослідженнях будь-які вияви модернізму у мистецтві таврувались із посиланнями на класиків марксизму-ленінізму. Та й дотепер у курсі викладання літератури не прийнято визнавати певні твори й авторів модерністськими. Ще не подолано комплекс меншовартості української літератури.

«Європейський модернізм, гаслом якого стало «мистецтво задля мистецтва», виявився цілковитою протилежністю натуралізму. У своїй суті митці-модерністи повністю відмовилися від принципу «наслідування дійсності» і зосередили увагу на внутрішньому світі окремої особистості. Людина, її відчуття, емоції, переживання, інтуїція – ось що мало стати дзеркалом довколишнього світу. А з іншого боку, цей світ мав стати таким, яким його уявляє індивід. Добро і зло тепер визначають лише тим, наскільки це добре чи погано для окремої особистості. Відбувається глобальне переосмислення місця людини. Якщо досі вона стояла на задвірках, поступаючись місцем то Богу, то машині, то тепер вона стоятиме в центрі, і весь світ буде обертатися лише довкола неї та її бажань і пристрастей» [10; 4].

Небезпідставно вважають, що найбільший внесок у появу філософії й естетики модернізму зробили німецький філософ Фридрих Ніцше та французький поет Шарль Бодлер. «Своєю відомою фразою «Бог помер» Ніцше проголосив всемогутність людини, яка повинна стати у центрі Всесвіту, заповнити його собою. На думку філософа, тільки в такому вільному від попередніх переконань світові людина зможе повністю реалізувати саму себе» [10; 4].

Своєю ж назвою модернізм завдячує поету Шарлю Бодлеру, який закликав усіх митців зосередитися на сучасному, «швидкоплинному» житті людини. Також саме Ш. Бодлер був одним із перших, хто взявся за дослідження природи поезії, запропонував власну особливу поетичну мову. Спробував через поезію передати інтелектуальні роздуми, а не просто хвилинні враження збуреної уяви, як це до нього робили романтики. Тогочасна «модерна» поезія зосередила свою увагу на експериментах з формою, ритмом, метрикою. Але, з іншого боку, багато поетів намагалися надати поетичному слову й певного сакрального змісту, уявляючи, що поезія є озвученням прихованих ідей Бога, а поет часто виступає магом слова.

Також саме Ш. Бодлерові європейський модернізм завдячує ще одним своїм головним принципом – естетизації потворного та появою нового напрямку в мистецтві, так званого декадентства. У перекладі з французької мови це означає «занепад». Проте слово «занепад» у Шарля Бодлера слід розуміти не як згасання людини і з нею цілого світу, а передусім як вимирання старого; переосмислення традиційного бачення й трактування життя, досвіду, цінностей, смерті, добра, зла тощо. У полі літературної практики декадентів знаходився поміж постмодернізмом та передсимволізмом. Особливо показово у цьому плані стала поетична збірка Шарля Бодлера «Квіти зла», у якій поет прагнув сполучити красиве і потворне, високе і низьке, благородне і нище, ілюзії і розчарування. І саме через декадентство торував свій шлях ще один потужний струмінь європейської художньо-естетичної думки – символізм. Разом із Бодлером символісти вірили у Красу та Ідеал, і кожен з поетів шукав свого шляху до їх досягнення. Найбільшого поширення символізм набув у Франції. На той час існувала безліч літературних угруповань, шкіл, які, що не день, проголошували все нові й нові маніфести нового. У 1886 році бельгійські франкомовні поети-модерністи об'єднувалися в літературне угруповання «Молода Бельгія»; у Німеччині з'являється «Молода Німеччина»; в Англії виникає новий різновид символізму – естетизм, що сповідував культ краси та звуків; Італія пропонує футуризм та герметизм; у Чехії 1894 року заснування журналу «Модерн Ревю» молодими письменниками; у Польщі 1887 року виникає гуртування модерністів «Молода Польща» довкола поета та літературознавця Зенона Пшесмицького. І ще багато європейських літератур того часу рухалися подібним шляхом.

Що ж до появи українського модернізму, то довгий час у вітчизняному літературознавстві

існувала думка про те, що модернізму в нас не було, а якщо щось і було, то дуже слабе і неудоконалене, за своєю суттю надто далеке від розуміння класичного західноєвропейського модернізму. Помилковість такої тези впливала передусім з намагання інтерпретувати художню творчість винятково крізь призму марксистсько-ленінської ідеології та соціологічний метод у літературознавстві. Проте модернізм, навпаки, був досить далеким від соціологічних та матеріалістичних поглядів. Об'єкт його зацікавлення – особистість, її внутрішній світ та стосунки з довколишнім світом. Прихильники естетики модернізму трималися осторонь масовості, будь-яких політичних ідеологій, дидактизму та вирішення соціальних проблем у своїй творчості. Але й існувала інша відмінність українського модернізму від західноєвропейського. Ця відмінність мала передусім політичне підґрунтя: частина європейських країн на момент появи модернізму перебувала в політичній залежності від інших, як, наприклад Польща, Чехія, Ірландія, Угорщина. Відповідно, митці цих країн не могли собі дозволити у власній творчості повністю відокремитись від національно-політичних аспектів. Для них ідея оновлення національного мистецтва була тісно пов'язана з ідеєю утвердження національної ідентичності.

Ідеї західноєвропейського модернізму, стикаючись з ідеями національно-політичного відродження, а то й протиставляючи себе ним, часто-густо модифікувалися й видозмінювалися, утворюючи таким чином окремі, притаманні для кожної іншої країни національні модернізми. Безперечно, шлях західноєвропейського модернізму в українській літературі був доволі складним. Але все ж таки українські модерністи виступили у другій половині XIX ст. паралельно з реалістами. Коло молодих людей зважилися проводити свої творчі пошуки в руслі нових мистецьких тенденцій, зокрема імпресіонізму, символізму, експресіонізму, декаденства. Зробивши спробу адаптувати на своєму ґрунті найвищі мистецькі здобутки того часу, їхня творчість із часом вилилася в цілісний новий літературний рух у національній культурі. Українські прихильники нової естетики намагалися поєднати естетичні принципи з національною ідеєю. На їх думку, модернізм виявився саме тим засобом, за допомогою якого можна було поставити в один ряд національну та європейську літератури. До кола «митців-модерністів» в українській літературі, які стояли біля витоків національного модернізму, зараховують поетів і письменників «Молодої Музи» та «Україн-

ської хати» і ще деяких митців, у творчості яких яскраво окреслені певні риси філософії та естетики модернізму.

На відміну від західноєвропейського, український модернізм не зазначив своєї появи якимись концептуальними деклараціями чи маніфестами, за винятком відозви до українських письменників Миколи Вороного та значно пізнішого псевдоманіфесту Остапа Луцького. Головну концепцію тогочасної модерної літератури Микола Вороний окреслив тезою: «штука чиста без ідеї неможлива». Згодом саме це гасло стало провідною ідеєю всього українського модернізму і тим самим вирізнило його на тлі західноєвропейського модернізму.

«Молода Муза» – це була справжнісінька українська богема з характерним для неї стилем життя, чітко зорієнтована на західні мистецькі ідеї та цінності, члени групи якої прагнули стояти на службі краси й бути якомога далі від політики та «соціальних замовлень». Літературно-мистецьке об'єднання не мало якоїсь певної організації, але у неї були свої ідейні натхненники – Петро Карманський та Василь Пачовський (автори поетичних збірок). Вони хапалися за окремі елементи, що характеризували європейський модернізм, – чи то символи, чи то мову, чи то метафору. І досвід межової ситуації, культивований у західноєвропейському модернізмі, послужив для них, швидше, як один з елементів для модернізації – проте для самої їхньої мистецької практики залишився неорганічним. Вони писали про світовий сум не задля того, що відчували його, а лише задля моди, заради демонстрації власної мистецької позиції у культивуванні нової естетики. І сама їхня естетика багато в чому перегукувалася з естетикою «Молодої Польщі».

Петро Карманський був одним із найяскравіших постатей поетичного модернізму. Його небезпідставно називали «співцем печалі й суму» та найбільшим песимістом. Вся його поезія наскрізь пройнята мотивами самотності, болю, загубленості, розпачу та безвиході. Така поетична схильність не була випадковою. Причиною цього передусім стали два фактори – глибоко нещасливе особисте життя й захоплення поезією Шарля Бодлера, яка теж по своїй суті була глибоко песимістичною, та творчістю Едгара По, насиченою містицизмом.

Перша збірка поета з'явилася під сильним впливом роману Гете «Страждання молодого Вертера» і внаслідок нещасливого кохання самого автора одержала назву «Із теки самовбивці».

Згодом світ побачили інші поетичні збірки: «Ой люлі, смутку», «Пливем по морю тьми», «Плач бразилійської пуші», «До сонця» тощо.

Василь Пачовський – автор кількох поетичних збірок, найцікавішими серед яких є «Розсипані перли», «Ладі та Марені терновий огонь мій...», «На стоці гір». Якщо спробувати коротко охарактеризувати поетичну творчість Василя Пачовського, то можна, мабуть, сказати – «поет любові і печалі». Його поезія – один з краших зразків експресіонізму в українській літературі, позначений яскравим еротизмом. Часто стилізуючи свої вірші під народні мелодії, він експериментував з поетичною формою. Вважав, що не мистецтво повинне стояти на службі в людини, а людина є слугою мистецтва. Окрім кількох поетичних збірок, Василь Пачовський є автором кількох поетичних драм – «Сон літньої ночі», «Сонце Руїни», «Сфінкс Європи», «Роман Великий», «Іван Мазепа», що викликали значний резонанс у суспільстві за спробу поета запропонувати нові можливі сценарії розвитку історії України.

М. Ільницький не робить географічного розмежування поетів, «адже виразно виявляється спорідненість світовідчуження і стилевих ознак поетів Галичини й української еміграції з поетами Наддніпрянщини періоду національного відродження, що стало «розстріляним відродженням». Їх об'єднують ідеї активності героя, конструктивного чину». Дослідник робить аналіз поезій кожного автора, виявляючи характерні тенденції української модерністської поезії. Хоча варто зазначити, що М. Ільницький не зловживає терміном «модернізм», він лише коротко з'ясовує в першому розділі значення цього терміна, а далі проводить аналіз історичної ситуації і відповідно до неї – творчості поетів-модерністів [3, с. 51].

Олександр Олесь не належав до жодного угруповання. Його творчість охоплювала не лише період європейського модернізму, а й далеко виходила за його межі, набуваючи універсального характеру. Поезія його нічим не поступалася музи П. Верлена чи П. Верхарна, а його невеличкі драми за своїми філософськими та естетичними шуканнями сміливо можна поставити в один ряд із творами таких величин європейської драматургії, як Моріс Метерлінк чи Герхард Гауптман.

У 1907 році вийшла перша поетична збірка Олександра Олесь «З журбою радість обнялась», і саме ці слова стали своєрідним гаслом усього подальшого життя та творчості митця. Ця перша книжка, сповнена глибокого ліризму, вишуканої гри слів, що складало враження звучання музич-

ного твору, популярного на той час містичного настрою з елементами певного фаталізму, насичена напруженою внутрішніми переживаннями, принесла поетові небувалу славу й популярність серед якнайширших кіл українських читачів по обидва боки кордону. Його поезія виявилася настільки співзвучною тодішній культурній ситуації і духовним настроєм, що скоро стала мало не програмовою для кожного поета-початківця, який прагнув писати в дусі нового часу.

Протягом наступних десяти років побачили світ ще п'ять поетичних збірок Олександра Олесь. Найпопулярнішою серед них після названої була, безумовно, «Будь мечем моїм!». Щоправда, під цією назвою вона вийшла лише з другим перевиданням 1918 року, у першому назва була знята російською цензурою. У 1919 році Олександр Олесь на деякий час, як тоді здавалося, виїжджає до Будапешту. На жаль, ця короткочасна поїздка обернулася довічною еміграцією. З того періоду в його творчості переважила «журба», а подальший доробок набув виразного екзистенційного характеру та філософічності.

«Українська хата» завершила рух раннього європейського модернізму географічним та культурним простором України. На відміну від Миколи Вороного та «молодомузівців», модернізм яких виражався більшою мірою риторично, «хатяни» пережили його значно глибше.

Як дивно це не виглядало, але українське літературознавство й до сьогодні, на жаль, не може похвалитися великою кількістю ґрунтовних досліджень з проблеми не тільки українського модернізму, а й загалом усього цього явища. Навіть більше, ще й досі тривають суперечки, чи взагалі був такий факт, як український модернізм, і чи не є воно, радше, виплодом національного комплексу меншовартості [10, с. 25]. На час його появи лише невелике коло інтелектуалів готове було прийняти модернізм як серйозну подію, частина, перейнята просвітницьким та народницьким духом, одностайно його відкидала, немов щось шкідливе для національної культури. Коли Європа вже сперечалася щодо того, у якій країні модернізм розвивався краще і дав найцікавіші зразки творчості, в Україні його до останніх днів жорстко та агресивно критикували. Проте, як би там не було, він вижив, набрав особливих національних рис, і сьогодні ми маємо ряд постатей, творів і фактів, що несуть на собі свідчення цієї доби, її поглядів, ідей та шукань [10, с. 26].

Вважаємо, що модернізм в українській літературі таки існував, навіть якщо він не був тотожний

світовому. Деякі дослідники схильні до думки, що модернізм в українській літературі існує й дотепер. Український модернізм не був монолітним явищем, він складався з кількох модернізмів, розмежованих хронологічно та ідейно. Модернізм в Україні протистояв народницькій, хутірській літературі, заперечував її традиційність і кано́нічність, згідно з кращими зразками світового модернізму. Український модернізм має певні свої риси, які хоч і відрізняються від інших літератур, проте не суперечать їм. Тож з упевненістю можемо твердити, що модернізм – це світоглядна, філософська концепція, певна естетика, з якої вже випливає літературний напрям. Характерною

рисою українського модерністичного руху, як різновиду здійснення концептуальних засад парадигми модернізму, стало поєднання зарубіжних мистецько-філософських впливів, атрибутивних визначеностей української інтелектуальної традиції та соціально-історичної реальності.

Отже, особистісне переосмислення новаторських течій європейської культури українськими митцями та літераторами дає підстави визначати їхній шлях до специфічних характеристик українського модернізму. Спалахи або пунктир – так можемо охарактеризувати модерністські поривання як європейської моделі в українській літературі.

Список літератури:

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття ак. Київ : Генеза, 1996. 356 с
2. Дорошкевич О. До історії модернізму на Україні. Життя й революція. 1925. № 6–7. с. 76.
3. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів, 1995. 189 с.
4. Культура модернізм: доба модерну і доба авангарду модернізму. URL: <http://www.twirpx.com>. Назва з екрана.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалева, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 757 с
6. Мірошниченко Н. Модернізм в українській драматургії початку XX століття. Українській театр XX століття : монографія / Редкол. : Н Корнієнко та ін. Київ : Вид-во «ЛДЛ», 2003. 512 с.
7. Наливайко Д. Про співвідношення «Декадансу», Модернізму», «Авангарду». *Слово і час*. 1997. № 11–12. с. 44–48.
8. Особливості українського модернізму. URL: <http://www.textbooks.net.ua>.
9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму : монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 223 с.
10. Ранній український модернізм.[антологія] / Упоряд. текстів та передмова Л. М. Демської-Будзуляк. Харків : Вид-во «Ранок», 2009. 288 с.

Капура О. М. EUROPEAN MODEL OF MODERNISM IN POETRY

In the article "European model of modernism in poetry" traced the development of European modernism in the Ukrainian soil. After seeing the panorama of scientific discussions, as well as examining percocedel materials were convinced that Ukrainian modernism as a sociocultural phenomenon is a pluralism of tendencies, currents, trends, styles, schools sometimes mainly in the field of literature. Consciously positions and fluidity in search of innovative attempts of writers or artists. Clarified creative techniques that could be attributed to the actual manifestations of non-Ukrainian Ukrainian modernism in the creative plane. The outlined methodology writers to analyze contemporary poetry. Describe the effects and phenomena of European modernism in the poetic works of the prominent poets of Ukrainian associations. Coverage of the idea that a philosophical justification was the main component of modernism. Generalized logic and the peculiarities of its formation as a form of implementation of the conceptual foundations of the paradigm of modernism in the Ukrainian context. Highlighted in scientific work personal reinterpretation of the innovative trends of the European culture of the Ukrainian artists and writers, which gave grounds to determine their path to the specific characteristics of Ukrainian modernism. Was considered certain symptoms that modernism is a worldview, a philosophical concept defined aesthetics, from which it has derived a literary direction. Studied modernism as a European model in line with the Ukrainian socio-cultural discourse that has a prospect, on the one hand, the objective need of constructing a holistic vision of his subject in order to philosophically oriented interdisciplinary approach, on the other – pragmatic need for reasoned bringing the commensurability of the domestic and European cultural contexts. Clarified that the European model of modernism fueled the Ukrainian and characterize some areas of the literary process.

Key words: European modernism, poetry, poet, modern, modernists.